

FRANTIŠEK HANDERLA: KRITICKÉ DEJINY FILOZOFIE. BUDAE 1782

Kapitola tretia: Ako boli v nedávnej dobe obnovené jednotlivé časti filozofie¹

O logike

§ LXXX

Raymundus Lullus, ktorý sa narodil v šľachtickej rodine na Mallorke roku 1235, chcel už dávnejšie vybudovať všeobecnú vedu a napísal akúsi novú logiku, ktorú nazval *Ars Magna Lullistica* (*Lullistické veľké umenie*). Podľa Rapinovho názoru je dielo znôškou prázdnych fráz, tautológiou bez sily, ovplyvva prázdnyimi výrazmi prevzatými od súčasníkov, takže predstavuje iba umenie neodôvodneného, ničím nepodloženého vysvetľovania a vlastne mlátenie prázdnej slamy.

Reformovaním logiky sa zaoberal aj Petrus Ramus narodený v roku 1515. V Parížskej Akadémii sa prejavil ako veľmi prudký odporca Aristotela, a vo svojich *základoch dialektiky* (*Institutiones dialecticae*) a *Aristotelovské skúmania* (*Aminadversiones Aristotelices*) navrhol vyhostiť Aristotela zo škôl, aby si mládež privykla filozofovať nie pre školu, ale pre život. Ale keď svoje názory uzavrel tvrdením, že dialektika je jediným spôsobom skúmania, a toto svoje stanovisko nedostatočne obhájil, kráľ František ho potrestal mlčaním a zato, že si predsavzal, že bude bojovať a písať proti Aristotelovi, bol vyhlásený za zbabelého a nehanebného hlupáka.

A tak, keď sa Ramus zbavil jarma, začal slobodne filozofovať, ba získal aj viacerých stúpencov a bol vážený v Anglii, Nemecku, Švajčiarsku a Škótsku, ale k dokonalému završeniu logiky prispel málo.

Úspešnejším spôsobom pristupoval k problému spolu s Gassendim a Hobbom² René Descartes, ktorý myšlienky správnejšie roztriedil a opustil nejasné

¹ Vybraná kapitola je prekladom z doposiaľ na Slovensku najstarších známych dejín filozofie — Handerla, F.: *Historia critica literaria philosophiae*. Budaë, t. reg. univ. 1782. 219 strán. Ich autor F. Handerla (1745—1783) bol s Trnavou zviazaný ako rodák, študent na gymnáziu i profesor filozofie na univerzite. Viedol katedru filozofie a logiky až do prestahovania univerzity do Budína. Tam pokračoval v prednášaní filozofie až do svojej smrti a tam aj vyšli jeho *Kritické dejiny filozofie* spolu so *Základmi logiky* (*Institutiones logicae in usum sum academiarum regiarum*. Budaë, t. reg. univ. 1782) i *Základy umenia myslieť* (*Elementa artis cogitandi in usum gymnasiarum et scholarum gramaticarum per regnum Hungariae et provincias eidem annexas*. Budaë, t. reg. univ. 1778).

Handerlove *Kritické dejiny filozofie* sú pozoruhodné spracovaním. Autor totiž nepostupuje po postavách či školách, ale možno povedať problémovo, a to z hľadiska „zmien, zlepšení, pokroku“, ktoré sa v jednotlivých disciplínach filozofie uskutočnili pod vplyvom fyziky a astronomických objavov i novátorských iniciatív Bacona, Descarta, Malebranchea a ďalších vo filozofii.

² Hobbes, ktorý sa domnieval, že úkony mysle sú takého charakteru ako aritmetické výpočty, nazval svoju Logiku *výpočtom* (computatio).

scholastické otázky a prázdne spory a vo svojej *Rozprave o metóde* (*Dissertatione de methodo*) ako aj v posmrtnej vydanom spise *O zameraní mysle* (*De mentis directione*) zaviedol do riešenia logiku. Tieto diela obsahujú nanajvýš jasné pravidlá uvažovania a odporúčajú kritické úsilie.

Po Descartovi sa logika začala výraznerozvíjať. Descartes uznával za kritérium pravdy iba jasné poznanie vecí. Jeho žiaci Antonius Le Grand a Clauberg sa pokúsili ukázať, ako možno v logike dospieť k jasnému pochopeniu — t. j. na základe jasných predpokladov. Významne sa na tomto poli prejavil autor diela *Umenie myslieť* (*Ars cogitandi*).³ S. Regius súdil, že nad toto dielo nič dôkladnejšie spracované nemôže jestvovať, pretože vedie čitateľa k nadobúdaniu rozličných pojmov a ušľachtilo ho formuje v túžbe po skutočnej múdrosti. A preto všetko, čo je obsahom 4. časti *Umenia myslieť* má veľkú hodnotu.⁴

Ale obsažnejšie sa zaoberal umením skúmania pravdy N. Malebranche, francúzsky kňaz, vo svojej rozprave *O skúmaní pravdy* (*De inquisitione veritatis*). V piatich knihách tejto rozpravy sa zamýšľal nad potrebou vyvarovať sa príčin omylov, aby tým pripravil pôdu pre pravidlá objavovania pravdy. Podal ich v 6. knihe, kde súčasne píše o syntetickej ako aj o analytickej metóde. Ale tomu, aby si zaslúžil najvyššiu chválu, odporujú predsudky, do ktorých sa zaplieta. Tvrdí napr., že všetko vidíme a konáme v bohu, s ktorým sme podstatne spojení svojimi dušami. Tým nás láka na voľné pole fanatizmu a entuziazmu. Jednako podľa slov Antona z Janova, *niet nič užitočnejšieho* ako čítanie Malebranchovho diela.

Významní reformátori logiky doteraz chybia v tom, že zostávajú v zajatí veľkej autority Descarta. Až John Locke (narodil sa r. 1632 vo Bringtone)⁵, človek prenikavého ducha a mimoriadne presného uvažovania, odmietal bezstarostne žiť zo zbytkov podedených názorov a pri hľadaní pravdy sa rozhodol pridržiavať vlastných úvah, aby sa zabezpečil proti omylom. Čoho sa pridržiaval, ukazuje v štyroch knihách diela *O ľudskom rozume* (*De intellectu humano*); v prvých dvoch vystupujúc proti vrozeným ideám hovorí, že všetko môžeme spoznať na základe skúseností, uvažovania alebo vysvetlenia. V tretej knihe zasvätené hovorí o vlastnostiach slov, z ktorých pochádza najviac omylov. Vo štvrtej knihe učí o pravdivosti, istote, pravdepodobnosti, viere, rozume, o ich dare a stupňoch. Toto všetko Locke veľmi jasne vysvetlil; no veľmi užitočná je najmä tretia kniha, ktorú končí tým, že príčinou prázdnych sporov sú rozdielne významy slov.

Predsa však Locke svojím dielom neurobil zadosť všetkému, či už ide o logiku alebo o metafyziku. V prvej a druhej knihe sa totiž rozvláčajšie, ako bolo treba, zaoberal napr. odmietaním vrozených ideí; na inom mieste postu-

³ Podľa Leibniza bol autorom diela *Ars cogitandi* Arnauld, podľa iných Trogny, ale viacerí sa domnievajú, že to boli autori z Port-Royal.

⁴ V diele *Ars cogitandi* sa podľa Antona z Janova, 1. až zbytočne obštrné pojednáva v prvej knihe o ideách, v druhej a tretej o premisách a sylogizmoch; 2. kde-tu sa uvádza niečo týkajúce sa kritiky, ale umenie kritiky sa nepodáva; 3. zdá sa, že sa neukazuje vlastné použitie (umenia) sylogizmov ako ho skôr autor chce vyložiť spôsobom, akým sa preberá v školách; 4. pojednáva o metóde, ktorá je najdôležitejšou časťou *Logiky*, ale pre pripojené a vysvetľujúce pravidlá potrebné — majúce význam pre logiku, nič neprináša.

⁵ Život Johna Locka opísal John Clerk a je zachytený v diele *O ľudskom rozume* (*De intellectu humano*).

puje zasa stručnejšie, napr. pri podávaní pravidiel na rozoznávanie pravdy⁶, kde bezdôvodne zanedbal mnoho dôležitého a vzťahujúceho sa na vec. A preto John Clerk, aby sa vyhol obom krajnostiam, s chvályhodným dôvtipom povyberal niečo z Lockovej práce, niečo z diela *Ars cogitandi* a to, čo považoval za najdôležitejšie zasa z Malebranchovej knihy *O skúmaní pravdy* (*De inquisitione veritatis*). Toto všetko triedil podľa presného poriadku a vydal jasnosťou sa vyznačujúcu *Logiku*.⁷ A keď Fortunatus z Brixie⁸ nasledoval Clerkovu metódu a naznačil aj hlavné zákony pravdepodobnosti, dostalo sa mu zato popredné miesto vo vedeckej spoločnosti.

Ale svoj hlas pozdvihli aj matematici, ktorí v tejto prepracovanej časti filozofie, podporili logikov. V tejto disciplíne získal slávu Ehrenfried Walter Tschirnhausen, matematik veľkého mena, ktorý sa snažil vypracovať takú logiku, pomocou ktorej by sa všetko, čo je zatiaľ vo filozofii neznáme, mohlo spoľahlivou metódou odhaliť tak, ako sa v matematike sprístupňujú skryté pravdy pomocou algebry. A preto napísal knihu *Liečenie ducha alebo všeobecné pravidlá umenia objavovať* (*Medicinam mentis sive artis inveniendi praecepta generalia*). Lenže natoľko ju zatažil príkladmi z nižšej matematiky a bol úplne zaujatý geometrickými disciplínami, že logikov vlastne sklamal prázdnymi sľubmi.

Užitočnejšie dedičstvo nám zanechal slávny Christian Wolff, ktorý rozdelil logiku na dve časti — *teoretickú a praktickú* a obratne narábal jasnými definíciami a dôkazmi, pričom vždy zachovával *matematickú* metódu. V používaní ju nikdy nespájal s niečím, čo by odporovalo pravde, a tak poskytoval jasné pojmy mnohých vecí, ktoré podliehali zmätným ideám.⁹ A vďaka tomu ho mnohí logici slepo nasledovali, opisovali alebo aspoň vylepšili dokonalejšou latinčinou. Ale za ich úsilie sa im nedostalo veľkej odmeny.

Oveľa väčšiu priazeň si získali u filozofov tí, ktorí spolu s vysoko vzdelaným Antonom z Janova¹⁰ nenasledovali slepo Wolffa, ale išlo im o určenie dovedty zanedbávaných kritérií *pravdy*, zbavených výsmechu odporcov. Zaoberali sa hodnovernými princípmi umenia kritiky, hermeneutiky a logiky, ilustrujúc ich jasnými príkladmi a v náležitej následnosti. Menej významné veci ponechali tým, ktorí sa takými radi zaoberajú. Robili tak s tým cieľom, aby vzbudili väčší záujem o vedy, a keď požadujú správne používanie ľudského rozumu, poskytujú tiež vhodné prostriedky na objavovanie a rozoznávanie

⁶ J. Locke v zbierke pozorovaní správne používaného rozumu pri hľadaní *pravdy* naznačuje mnohé, čo nie je v knihe *O ľudskom rozume*.

⁷ Princípy kritiky a hermeneutiky, ktoré sú potrebné pre presnú logiku, vysvetľuje Clerk v troch zväzkoch *Kritického umenia* (*Ars Critica*).

⁸ Fortunatus z Brixie, pridŕžajúc sa karteziánskych zásad, vydal okrem matematiky tiež metafyziku, fyziku, v ktorej sa všetko snažil vysvetliť mechanickými vzťahmi.

⁹ Názory vedcov na ďalšie diela Ch. Wolffa ako aj na jeho *Logiku* sú protikladné. Wolff si získal obdivovateľov a nasledovníkov, ale aj veľkých pohŕdačov a protivníkov, ako hovorí Ch. A. Heumann vo *Via ad Hist. Litt.* Cap. 5, § 28.

¹⁰ Anton z Janova [Antonius Geneuensis] rozdelil svoje *Logicko-kritické umenie* (*Ars logico-critica*) do piatich kníh. V prvej sa zaoberá povahou ľudskej mysle, príčinami omylov a tým, ako sa im treba vyhýbať, v 2. knihe ideami, ich predmetmi a znakmi, v 3. knihe kritériami pravdy a spôsobom hľadania pravdy, vo 4. knihe správnym používaním zmyslov a využívaním ľudskej i božej autority, a tiež spôsobom kritiky, v 5. pravidlami myslenia. Odporúčame túto knihu pre jej mimoriadnu jasnosť, trvalú hodnotu a učenosť. Antona z Janova nasledovali vo svojich *Základoch logiky* aj J. Ivančič a K. Scherffer.

pravdy. V súčasnosti je nemálo podobných autorov, zdržíme sa uvádzať v tejto príručke ich mená. Niektorých však uvádzame v našich *Základoch logiky*.¹¹

§ LXXXI

O rozvoji fyziky v súvisi s novými objavmi a experimentami

Aby sa tajomstvá prírody, pre oči scholastikov sotva jestvujúce, sprístupnili a aby sa fyzika aspoň postupne mohla rozvíjať, k tomu v nemalej miere prispeli niektoré veľmi významné objavy: optické a mechanické prístroje ako sú teleskop, mikroskop, termometre a barometre, kaustické zrkadlo, pneumatická pumpa a iné.¹²

Pomocou teleskopu bolo možné pozorovať aj veľmi vzdialené telesá, ktoré sú voľnému oku neprístupné. O toto sa najväčšmi zaslúžil Ch. Huygens a Newton. Ich zdokonalené teleskopy sa s veľkým úžitkom využívajú v astronomickej fyzike. Pomocou mikroskopov sa i veľmi malé telesá obrovsky zväčšujú. Borelli a Leeuwenhoek vykonali mnoho významných pozorovaní, a tak nemálo prispeli k rozlišovaniu druhov vecí predovšetkým pre historikov prírody. Barometer zasa, vykazujúc rozdiely ortufovej suspenzie, ukazuje väčšiu či menšiu váhu vzduchu, teplomer zasa meniace sa stupne teploty. A nakoniec, aby som všetko nevymenúval jednotlivo, vzdušná pumpa vykazovala *horror vacui*, nie však z prírody, kde nikdy nejestvoval, ale z fantázie mnohých.

Fyzika, vybavená takýmito pomôckami, sa mohla vyvíjať bezpečnejšie. Keď horlivejší vedci pozorovali tento vývoj, predchádzajúce vynikajúce objavy spolu s priaznivými okolnosťami ich podnecovali k tomu, aby výtvary prírody zložitými prostriedkami nielen pozorovali, ale aby sa aj oni sami vyzbrojili nejakými experimentami na dosiahnutie nového. A aby tam, kde sami skúmanie ukončia, mohli ostatné ponechať na preskúmanie ďalším generáciám.

V neposlednom rade treba spomenúť zásluhu chemikov¹³ na tomto poli,

¹¹ Nieкто by sa mohol opýtať, či logika je disciplína, ktorá sa v našej súčasnosti uzatvára. Treba mu odpovedať, že sa tak nestane skôr, ako ľudský rozum dosiahne vrchol poznania. Veď, ak preskúmaš povahu tohto umenia, musí pôsobiť tak, hovorí K. Scherffer, že 1. vykorení všetky predsudky a vopred utvorené predstavy, ktoré sa neustále vkrádajú a ulpievajú na mravoch, výchove aj proti vôli a zakaždým, keď sme im pri používaní vystavení, brzdia všetkému ostatnému cestu; 2. že možno vďaka nemu ľahko, po poriadku a s istotou dôkladne porozumieť každej disciplíne; 3. preto tieto kritické súvahy každého druhu by sa mali vstúpiť hlboko do duše alebo skôr byť *Univerzálnou kritikou* atď. Preto správne hovorí Heumann vo svojom diele *Via ad Hist. Litt.* c. 5, § 29, že logiku treba učiť ako prvú pred všetkými ostatnými disciplínami, ale pri vypracovaní systému filozofie má byť posledná. Pozri *Anacephalaeosin* S. CH. Hollmanna, s. 8. Göttingen 1781.

¹² Galileo Galilei teleskop, Cornel Drebbel mikroskopy, Antonio van Leeuwenhoek, Pietro Borelli, Cornel Drebbel termometre, Toricelli barometre, Tschirnhausen kaustické zrkadlá, Otto Guericke, magdenburský konzul a Robert Boyle sčasti vynášali a sčasti zdokonalili. Iní však za autorov týchto objavov označujú iných. Pozri Heineckove *Elementa Historiae philosophiae* § 106, *Inventa novoantiqua* [*Staronové objavy*] od Georga Pascha, J. Priestleyho knihy o vzduchu a o optike atď.

¹³ Slávny Boerhaave vysvetľuje nakoľko pomohla fyzike chémia v *Základoch chémie* (*Elementa chemica*).

ktorí zavrhnúť Paracelsove teologické názory, podrobili prírodu železu a ohňu, aby takýmto mučením vydala to, čo v sebe skrýva. A ich nádej nebola sklamaná. Pretože po rozdelení zložených telies na čoraz jednoduchšie častice, bolo možné odhaliť niektoré spoločné princípy navzájom odlišných telies a sčasti tak nahliadnuť do tajomstiev prírody. Avšak po objavení soli, síry a ortuti či korpuskúl odlišného typu, nehorľavých a prchavých, a v zápätí horľavých v akomkoľvek plameni, príroda už nič nesľubovala vyzradiť.

Príklad týchto chemikov, podnietil aj ďalších, aby sa započúvali do jasnejšej reči prírody a pripojili sa k experimentálnej podobe filozofie. A teraz vo filozofii, pomocou najrozličnejších experimentov, aké sa robia pri spracovaní kovov, povedal by som, vzbudili ohlas novými dielami a posledným vývojom.

Podľa Rapinovho názoru nik neprekonal Roberta Boyla, syna Richarda, grófa z Corku, ktorý precestujúc Taliansko, Francúzsko a Švajčiarsko, obohatil Európu výsledkami mnohých pozorovaní. A pretože mimoriadne vynikal vo fyzike, anglický kráľ Karol II. ho medzi prvými prizval do kráľovskej vedeckej spoločnosti. Boyle sa zaslúžil o veľký rozmach prírodnej filozofie. O tom nás presvedčajú jeho diela, ktoré manifestujú jeho veľmi užitočnú prácu v oblasti hydrostatiky. Jeho lovi vďačíme za fyzikálno-mechanické pokusy s elastickou silou vzduchu, za pozorovania a pokusy s farbami, s diamantom, ktorý neosvetlený žiari a za ďalšie iné, v ktorých na vysvetlenie využil učenie o atómoch, prijaté Demokritovou a Epikurovou školou.¹⁴

Podobne pomocou experimentov rozvíjal prírodnú filozofiu J. Christoph Sturm, narodený r. 1635. O jeho práci svedčí dielo *Collegium curiosum* a tiež jeho *Physica electiva sine hypothetica*. Okrem toho rozličné pozorovania A. Kirchera a G. Schota¹⁵, Mariottove pokusy s vodou, rastlinami, farbami, pohybom atď. A nepochybne aj François de Lanis vo svojej knihe *Magisterium naturae et artis* uviedol také pozorovania, z ktorých si nemalo filozofov rozšíriť svoje vedomosti z fyziky. A nebudem už vymenúvať Loescherove, Müllerove a J. G. Doppelmayerove práce, *Lexicon Gallicum physicae experimentalis* a profesora experimentálnej fyziky v Paríži C. Nolleta. Ale na tomto poli nikdy nepohasne sláva Petra Musschenbroeka.¹⁶

Fyziku najväčšmi podporila spoločnosť združujúca učencov, ktorá sa nazývala *Akademia del Cimento* (*Akadémia experimentu*). Práve tu sa po prvý raz dospelo k významnému rozmachu fyziky, keď sa filozofi v ústraní, zaštieňovaní verejnou autoritou, venovali skúmaniu prírody a na dosiahnutie tohto cieľa spolupracovali celé združenia učencov na náklady kniežata.

¹⁴ Boyle prejavil i veľkú nábožnosť, keď — vidiac, ako sa ateisti vmáhajú — v svojej záveti stanovil, aby sa z peňazí, ktoré zanechal, dali veľké odmeny tým, ktorí budú túto najväčšiu bezbožnosť potláčať a vyvracať.

¹⁵ K. Schotus v práci *Zaujímavá fyzika* (*Physica curiosa a Mágia všeobecnej prírody a umenia* [*Magia universalis naturae et artis*]) a A. Kircher v *Podzemnom svete* (*Mundus subterraneus*) a *Fyziológii* (*Physiologia*) experimentálne dokázane objasnili náuku o prírode rozličnými experimentami. Ale do výkladu prenikli aj bájky.

¹⁶ Musschenbroek v prednáške *O metóde prípravy fyzikálnych pokusov*, ktorú predniesol v roku 1730 v Utrechte, hovorí: „Bacon, Boyle a Newton v Británii, Galileo, Torricelli a tí, ktorých vojvoda Leopold povolal do Akadémie experimentu, ďalej Mersenne, Pascal, Mariotte, Amontons, Reamur vo Francúzsku, Huygens, Niewentyt a veľmi slávny Gravesande v Holandsku, Guericke, Sturm a učený Wolff v Nemecku založili experimentálnu filozofiu, vykonali nespočetné množstvo experimentov, odhalili mnohé dovtedy nepoznané vlastnosti telies, zverejnili ich a svojimi prácami sa tak mimoriadne zaslúžili o poznanie sveta.“

Leopold, veľkvojvoda teskánsky, prejavil veľkorysosť, keď do novozriadenej *Akadémie experimentu* povolal vynikajúcich filozofov, ktorí mali pod jeho vedením preskúmať jednoznačné vlastnosti telies a po oddelení pravdy od hlúpych bájok, vybudovať základy skutočnej fyziky.

Záujmom o vedu sa vyznačovali aj anglický kráľ Karol II. francúzsky kráľ Ľudovít XIV. Títo zhromaždili vo vedeckých akadémiách, niektorých z najučinnejších filozofov, ktorí fyziku obdivuhodne zveľadili. Horlivo napodobňujúci predošlých, založili rímsky cisár Leopold *Akadémiu zázrakov prírody*, pruský kráľ Friedrich I. *Berlínsku akadémiu*, ruský cár Peter Veľký *Akadémiu vied* v Petrohrade... Nakoľko svojim založením osožili, o tom svedčia výročné práce Akadémií, ktoré predstavujú nemalé obohatenie rozvoja vied.¹⁷

§ LXXXII

Rozvoj fyziky prostredníctvom astronómie

K jasnému vysvetleniu fyzikálnej problematiky prispela usilovnosť astronómov svojimi dôkladnými *pozorovaniami*, ako to širšie vyložil Friedrich Weidler v *Dejinách astronómie*. V hlavných bodoch a iba všeobecne spomenieme niektorých — a to najslávnejších astronómov ako boli M. Kopernik, G. Galilei, Tycho de Brahe a J. Kepler.

V Ptolemaiovom systéme usporiadania sveta bola stredobodom vesmíru Zem, okolo ktorej sa po sústreďných kružniciach pohybovali Mesiac, Merkúr, Venuša, Slnko, Mars, Jupiter, Saturn. Toto usporiadanie sveta sa všeobecne uznávalo, i keď odporovalo skúsenosti; jednako nesúhlasil s ním ani varmský kanonik Mikuláš Kopernik, ktorý vytvoril novú teóriu nebeských dráh a ich pohybu. Jeho teória, vydaná aj tlačou a venovaná pápežovi Pavlovi III., si vďaka svojej jednoduchosti i prísnemu súladu výpočtov a pozorovaní, získala mnohých stúpencov.

Práve jednoduchosť Kopernikovho systému spôsobila, že napokon tí, ktorí prevzali Tychov systém, predsa len chválili vznešenosť Kopernikovho ducha, hĺbku jeho srdca a prenikavosť jeho génia zato, že určil, že maličká guľa, akou je Zem v porovnaní s celým vesmírom, sa pohybuje okolo Slnka. A túto predstavu bez mnohých nerozumných sférických výmyslov už sotva mohol zatieniť zástup astronómov pred Kopernikom. Sám Riccioli, vášnivý odporca Kopernikovho systému, napriek tomu, že si pomáhal celým aparátom epicyklov a špirál, nevytvoril nijaké astronomické tabuľky, ktoré by zodpovedali pozorovaným skutočnosiam, až napokon predsa, hoci proti svojej vôli, prešiel k hypotéze o pohybujúcej sa Zemi.

Spomedzi Kopernikových nasledovníkov vynikal Galileo Galilei, slávny matematik na dvore toskánskeho vojvodu. Galileo si najväčšiu slávu získal tým, že prekonávajúc archimedovskú mechaniku, prvý skúmal pohyb telies geometrickým spôsobom, ktorý je kľúčom k odhaleniu tajomstiev prírody. Ale keď Kopernikov názor o ročnom pohybe Zeme okolo Slnka, zakázaný za pápeža Pavla V. r. 1616 kongregáciou vyšetrujúcich kardinálov a po-

¹⁷ Porovnaj úvod k Exp. Nat. v Academia del Cimento podľa podania P. Musschenbroeka. Akými nástrojmi sa pracovalo a akým spôsobom postupovalo v experimentálnej fyzike, opisuje práca Auserlesenes Cabinet physikalischer und mathematischer Instrumente. Viennae 1763.

tom aj za Urbana V. r. 1633, zastával veľmi energicky a svoje názory nedokázal jasnými a zrejmyými argumentami, ale iba pravdepodobnými domnienkami, bol preto, že prestúpil cirkevný zákon, uväznený a musel tri roky každý týždeň odriekávať sedem žalmov ako pokánie. Toto u mnohých učencov vzbudilo presvedčenie¹⁸, že Kopernikov systém predsa len odporuje Písmu. Preto potom aj tí, ktorí Kopernika uznávali, svoje presvedčenie tajili a Kopernikov systém obhajovali ako hypotézu.¹⁹

Spomedzi astronómov, autorov nového systému, si slávu získal Tycho de Brahe. Tomuto dánskemu šľachticovi daroval dánsky kráľ Frederic II., vynikajúci mecén vied a vedcov, ostrov Huen v Oresunde. Tu na svojom hrade Uranienborgu, ktorý si Tycho zariadil ako observatórium, sa venoval astronomickým pozorovaniam. Jednako časom pod tlakom rozličných zmien doby pocítil výrazne aj závisť a napokon prišiel aj o priazeň dvora. Vtedy sa rozhodol venovať svoje prvé dielo *Opis astronomických prístrojov* (*Machinarum Astronomicarum descriptio*) Rudolfovi II., rímskemu cisárovi, ktorý ho povolal do svojej krajiny. Tycho de Brahe sa usadil v Prahe a až do konca života sa venoval skúmaniu pohybu nebeských telies.

Tycho, uvažujúc o trvalej sláve svojho mena, i keď ňou opovrhoval u tých filozofov, čo žili z cudzej práce, sa nepridržiaval Kopernika. Rovnako odmietal ptolemaiovskú predstavu, vychádzajúcu z nesprávnych predpokladov a hviezdy usporiadal do nového systému takto; Zem stojí nehybne v strede vesmíru, okolo nej sa po sústredených kružniciach pohybujú *Mesiace* a *Slnko* a po vzdialenej kružnici *stálice*. Ostatné planéty *Merkúr*, *Venuša*, *Mars*, *Jupiter*, *Saturn* sa pohybujú po kružniciach voči Zemi excentrickych, ale vzhľadom na Slnko koncentrických. Tieto planéty rozmiestnil tak, že najbližšie k Slnku je obežná dráha Merkúra, potom nasleduje obežná dráha Venuše, Marsu, Jupitera posledná je obežná dráha Saturnu.

Na toto nadviazal slávny Ján Kepler, narodený r. 1571. Potom, čo vydaním diela *Mysterio cosmographico sive de admirabili proportione orbium coelestium, deque causis coelorum numeri, magnitudinis motumque periodicorum genuinis et propriis per quinque regularia corpora geometriae*. (*Kozmografické tajomstvo alebo o obdivuhodnom súlade nebeských obežných dráh a tiež o príčinách počtu nebeských pásem, veľkosti a skutočných a vlastných periodických pohybov na základe piatich pravidelných geometrických telies*) si overil poznatky, ktoré nadobudol v Grécku, pripojil sa k Tychonovým pozorovaniam a výpočtom. Jeho ďalšie dôkazy a zásluhy o astronómii analyzuje Waidler. Dodajme ešte, že Keplerom uvádzané príčiny pohybov, ktoré pôsobia na planéty, sa sčasti zhodujú s Kopernikovými, ale nie sú hodné filozofického myslenia. Kepler sa totiž domnieval, že zo Slnka po nehmotných lúčoch plynú akési *species*, ktoré akoby uchvacovali planéty a rozostavovali ich okolo Slnka. O Keplerovi je známe, že jeho pozorovania zákonov boli

¹⁸ Túto skutočnosť spoľahlivo spracoval Clavius S. J. slávny matematik, nazývaný tiež Euklidom svojej doby, ktorý venoval svoje dielo o oprave kalendára pápežovi Gregorovi XIII. a potom na príkaz pápeža Klementa VIII. tak zdôvodnil opodstatnenosť tejto úpravy kalendára, že zároveň umlčal svojich odporcov.

¹⁹ Po Descartovi aj karteziáni zvykli používať túto formuláciu tak, že vymedzili aj Kopernikov aj Tychov systém. Prítom v tomto systéme možno ľahšie ako v tamtom vysvetliť nebeské javy, ale pokiaľ ide o tieto javy, tvrdili, že nevedia, či sú obsiahnuté v prírodných veciach.

také dokonale, že Leibniz ho nazval „neporovnateľným mužom“ a Newton celý svoj systém planét²⁰ postavil na Keplerových zákonoch.

§ L XXXIII

Fyzika rozvíjaná geometriami

Popri prácach astronómov rovnako významne sa prejavila dôkladnosť prác geometrov, ktorí hneď po objavení nových zákonov pohybu, významne obohatili fyziku predovšetkým tým, že mnohé javy univerza prepočítali. Veľkú slávu na tomto poli získali Huygens, Bernoulli, Belidor. Popri nich jasne žiaria mená Wolffa, Leibniza a aj Eulera a G. A. Kestnera.²¹

Christian Huygens, narodený r. 1629 v hsgskom gróste v Holandsku, sa matematickými skúmaniami zaoberal tak, že ich dával do súvisu aj s praktickým životom. Jeho spisy — okrem rozpravy *O svetle a príťažlivosti* (*De lumine et gravitate*) — vydávané pri rozličných príležitostiach, zozbieral Gravesande a usporiadal do štyroch zväzkov. Z nich prvý obsahuje mechaniku, druhý práce z geometrie, tretí astronomické pozorovania a štvrtý rozličné poznatky z optiky a fyzikálne experimenty. Johan Bernoulli narodený v roku 1667 v Baseli, vynikajúci matematik, sa stal členom kráľovských vedeckých spoločností v Paríži, Londýne, Petroharde a v Berlíne. Jeho diela, sústredené v štyroch zväzkoch, sú vďaka využitiu fyziky ozaaj bohatou žatvou tohto znovu-zakladateľa geometrie.

Belidora, ktorý sa stal členom kráľovských spoločností, v Paríži, Londýne a v Berlíne, najmä za svoju matematiku pre pyrotechnikov, ako aj za vynikajúce zásluhy o fyziku, reprezentuje jeho dielo *Mechanika a hydraulika* (*Mechanica et Hydraulica*).

Christian Wolff, predovšetkým priekopník a podporovateľ vied uverejnil štyri zväzky *Základov vied* (*Matheseos elementa*), v ktorých sa v druhom zväzku zaoberal pyrotechnikou a mechanikou, hydrostatikou a geometrikou atď; v treťom zväzku optikou, astronómiou atď. Koľko svetla vniesli do fyziky tieto diela, vedia najlepšie tí, ktorí dňom i nocou s týmito knihami pracovali. Leibniz si v úzkom styku s Huygensom natoľko vycibril prenikavé schopnosti vo vyššej geometrii, že sa potom usiloval byť rovnako užitočný v matematike ako vo fyzike, čo aj dokázal vo svojich matematických spisoch. Nikto však nemohol vyrvať palmu víťazstva z rúk Isaaca Newtona, lebo nikto tak adekvátne ako on neaplikoval matematiku na fyzikálne disciplíny.

§ LXXXIV

Systematici fyziky

Keď sa už nazhromaždilo také nekonečné množstvo pokusov a práve toľko prostriedkov z astronómie a geometrie na zdokonalenie fyziky, preni-

²⁰ V astronomickej fyzike používajú fyzici tri *keplerovské* zákony pohybu. Porovnaj Horváth, Cl.: *Physica generalis*. Dissertatio 4. Cap. 2.

²¹ Sláva Kestnerovho mena je zrejmá z toho, že bol vyznamenaný dvornou radou anglického kráľa a arcikniežaťa braunschweig-lütenburgského, a tiež bol zvolený za člena kráľovskej vedeckej spoločnosti v Göttingene, vo Švédsku, bonnského inštitútu, arcikniežaťa erfurtského atď. Eulerovo slávne učenie najlepšie spoznáš z *Komentárov petrohradskej akadémie vied*, ktorých veľkú časť zaberajú *Eulerove rozpravy*.

kaví duchovia usúdili, že by na týchto základoch mohli vybudovať určitý experimentami a matematickými úvahami podporený systém. Alebo ak by sa toto nepodarilo uskutočniť úplne, mali by aspoň naznačiť princípy takéhoto systému a všeobecné príčiny, z ktorých ostatné vyplýva. Je to nepochybne ťažké podujatie, také zložité veci ako sú najrozličnejšie prejavy tohto univerza objasniť rozumom tak, aby sa dalo dospieť k prvotnej príčine, odtiaľ potom všetko v náležitom poriadku znova vysvetliť — odvodiť a idey, ktoré sa takto získajú s pozorovania prírody skúmať jednu po druhej.

Na prekonanie alebo zmenšenie týchto ťažkostí nezrodila naša doba nikoho iného ako Rogera Boškoviča, kňaza S. J., profesora matematiky najprv na kolégiu v Ríme, potom v Pávi a napokon v Akadémii v Miláne. Boškovič vo svojom diele *Teória prírodnej filozofie* (*Theoria philosophiae naturalis*), pridaním myšlienky *odpudivých síl*²², ktoré pôsobia pri najmenších vzdialenostiach a bránia jednoduchým korpuskulám v bezprostrednom dotyku, nakoľko zdokonalil Newtonov systém, že mu prináleží zásluha ako priamemu tvorcovi systému, a to nie nezaslúžene. Alebo totiž platí tá cesta, ktorej sa pridŕžal Boškovič, pri vysvetľovaní všeobecných príčin napr. *kohézie*, *pružnosti* atď. alebo k ich poznaniu nevedie nijaká cesta a fyzik bude musieť zostať stáť iba v dejinách experimentov.

Boškovičovú teóriu matematici, známi dôkladnými vedomosťami, ktorých hneď vymenujem, natoľko zdokonalili, že sa zdalo akoby už nezostalo vôbec nič, čím by ich nasledovníci nezanedbajúc rozličné usporiadanie molekúl a pomlčiac o príbuznejších príčinách, preskakovali vždy k najvzdielenejším princípom, porušiac sled usporiadania príčin. Obširne sa zaoberali spormi o *povahe* a *podobe síl* a zložení prvotných elementov, takže napokon, ak sa ich spytovali na jednotlivé príčiny účinkov, okrem termínov *príťažlivosť* a *odpudivosť*, ktoré neustále opakovali, nedokázali uviesť nič iné.

Boškovičov systém objasnili vedeckým výkladom títo muži: Carlo Benvenuti v Ríme, Karl Scherffer, veľmi známy štúdiom vyššej matematiky vo Viedni, a tiež Pavel Makó vo svojej *Fyzike* vydanej vo Viedni a spracovanej cicerónovským štýlom, J. B. Horváth vo svojej *Fyzike* vydanej v Budíne, Trnave, Jágri a inde. V poslednom vydaní v Benátkach uviedol aj najnovšie vedecké výskumy. Systematicky uvažujú aj Leopold Biwald, Benedikt Stattler a Jakob Zallinger, no od Boškoviča sa často odchyľujú.

§ LXXXVI.

Počiatky zdokonalenia metafyziky

Metafyzikou sa pôvodne nazývala disciplína, ktorá pojednávala o všeobecných pojmoch *vecí* a základných princípoch nášho uvažovania. Preto sa tiež nazývala *prvá filozofia*. Neskôr sa ale venovala skúmaniu vlastností duše a najvyšších dokonalostí božieho pôsobenia. V dôsledku toho sa stalo, že metafyzika sa nevzťahovala už iba na *ontológiu*, ale aj na *psychológiu* a *prírodnú teológiu*. A vtedy pre nespočetné spory, bežne vedené na pôde ontológie a pre ľudskú neďbalosť a nedôslednosť v mmyšlení sa všetkým známym generickým pojmy zatemnili a stali dvojzmyselnými. A tak sa namiesto jasných

²² Úsiliu slávneho Boškoviča najväčšmi oponuje Giovanni Scarella a v troch zväzkoch vynikajúco analyzuje viaceré kapitoly fyziky.

definícií zrodili jemné odtienky v rozlišovaní, namiesto axiomov pravidiel o dôkazoch (topicae), ktoré často stroskotávajú na rôznych stupňoch, namiesto toho, aby sa potvrdzovali príkladmi. Z tohto nevyhnutne vyplynulo, že aj ďalšie disciplíny prevzali nedostatky metafyziky.

Bolo treba nového úsilia Bacona a Descarta, aby sa poznanie v metafyzike zdokonalilo — posunulo dopredu. Descartes sa vo svojich šiestich *Meditáciách o prvej filozofii* dotýka mnohého, čo sa vzťahuje na povahu ľudskej mysle, na vysvetlenie rozdielu medzi dušou a telom, ako aj na vysvetlenie pôvodu idey a božej dokonalosti. Jednako toto všetko vzhľadom na významnosť témy neskúmal s patričnou dôkladnosťou, hoci mnohí jeho úvahy považovali za novú metafyziku.

Stúpenci Descartovho zameranie sa domnievali, že treba väčšími zdokonalíť jeho formu. V tomto úsilí vynikali okrem Sylvana Regia, Johanna Clauberga, Malebranchea atď. najmä Angličania — a ako predpokladá Anton z Janova — pravdepodobne z dvoch dôvodov. Jednak preto, že sa vymanili spod peripatetickej tyranie a slobodne užívali svoje nadanie, a tiež preto, že už dávno viedli veľmi ostrý zápas s ateistami. Známejší z nich boli Henry Moore, Samuel Parker, Cudworth, Tillotson, Locke a mnohí iní.

Ale karteziánsku metafyziku čoskoro začal kritizovať Benedikt Spinoza. Narodil sa v roku 1632 v Amsterdame v židovskej rodine; jeho učiteľom bol Franciscus van Enda, ovplyvnený ateizmom, ktorý vyučoval mládež gréčtinu a latinčinu. Enda dôkladne vzdelal Spinozu v latinčine a priviedol jeho ducha k filozofii. Keď Spinoza prebral Descarta ako filozofického autora, natoľko sa vhlbil do jeho diel pre ich učenie o evidencii ako kritériu pravdy, že si ani neuvedomil, že synagóge a židovským zákonom to odporuje.²³

Descartové *Meditácie* Spinoza zdokonalil geometickým spôsobom a v tom čase uverejnil malý spis *Metafyzické myšlienky (Cogitata metaphysica)*, v ktorom sa zdal ako-tak triezvo uvažovať o bohu. Ale jeho vnútorné presvedčenie sa prejavilo v jeho jedovatých knihách²⁴, ktoré podľa jeho želania vyšli až po jeho smrti. Bolo to v roku 1677, označené iba iniciálkami mena autora, tak ako si to sám prial. V nich pretože všemohúceho boha, stvoriteľa prírody obmedzil, ba neobával sa premeniť na všeobecnú prírodu, večnú s nevyhnutnými zákonmi, sa prejavil ako predchodca ateistov.

V tejto bezbožnosti odporujúcej hlasu prírody, do ktorej Spinoza úplne upadol, karteziánsky spôsob uvažovania podnecoval J. L. Mosheim. Totiž, potom ako tento spoločný učiteľ filozofov nemohol nesúhlasiť s tým, že všetky možné druhy bytia sa prisudzujú bohu, potom sa ďalej poučil u Descarta, že jestvujú iba dva druhy bytia *mysliace* a *rozpriestranené*, mal sklon oba tieto druhy bytia v nekonečnom stupni-rozsahu neprísúdiť nikomu, a tak iba sám boh je vecou nekonečne rozpriestranenou a mysliacou. Skutočne totiž, ak nejaká vec je rozpriestranená, je nevyhnutné, aby bránila rozpriestraneniu iných vecí; keď teda rozpriestranenosť sveta možno ohmatať rukami; to so sebou prináša, že boh a toto univerzum je tej istej povahy.

²³ Spinozov životopis napísal J. Collier, viacero údajov pripája Lenglet du Fresnoy v diele napísanom Boulainvillierom na vysvetlenie Spinozovho systému. Spinozova smrť aj vďaka mnohým podaniam popísaná zmätene. Pozri Valsecchi De fund. Rel. 1. 3. par. 1. Cap. 2.

²⁴ Spinozove diela, ktoré vyšli po jeho smrti obsahujú päť rozpráv: 1. *Etika more geometrico demonstrata*. 2. *Politica*. 3. *De ementatione intellectus*. 4. *Epistolae et Responsiones*. 5. *Compendium grammaticae linguae Hebraeae*.

Hoci nemožno pochybovať, že Spinozov záver je klamný a že správne usudzuje Bayle, prichádzajúci s rovnako znejúcim významom identity. Spinoza ale popiera existenciu dvoch alebo viacerých substancií *toho istého atribútu*. A preto tvrdí, že jestvuje jediná substancia, ktorú nazýva bohom a ostatné sú modifikáciami tejto substancie.²⁵ Pretože Descartes hovoril, že substancia je vecou *jestvujúcou per se*, čo Spinoza z neznalosti zamenil s vecou *jestvujúcou a se*, a tým sa dopustil absurdného omylu. Ale možno, a môjmu názoru to neodporuje, chceš tvrdiť, že k takejto chybe vedú viaceré cesty.²⁶

Vo vytvorených dielach Spinoza vychyľoval bezbožnosť a tak tieto dokázali mnohým matematikom prinávratiť ateizmus a zo sveta odstrániť všetky náboženské zákony a najvyšší základ čestného života. Oprávnené sa Roellius sťažoval, že v Belgicku celé „stádo“, nasleduje Spinosu ako vodcu. Spomedzi Spinozových nasledovníkov, ktorí si na základe paradoxov a absurdných hypotéz vyslúžili meno, vyniká John Tolland. V jeho knihe, ktorú nazval *Pantheisticon sive fomula celebrandae societatis socraticae*, sú mnohé výrazné spinozovské stopy a ukážky najväčšej bezbožnosti. Ďalších Spinozových nasledovníkov-stúpcov možno nájsť medzi Holanďanmi a Angličanmi. Najväčšou bohaprázdnotou sa preslávil amsterdamský lekár L. Meyer. Cuffeler, Boulainvillier, ktorí Spinozove omyly okrajove vyvracali, ich v diele *Tentamen refutationis Spinosae* potvrdili.²⁷

§ LXXXVII

Rozvíjanie metafyziky

Zatiaľ čo Spinoza okúzlival mnohých polovzdeltancov, usiloval sa Wolff tou istou metódou, ktorou sa Spinoza ponáhlal vyvracať pravdu, neznámu pravdu odhaľovať. Osvietený jasom Leibnizových myšlienok predložil odbornej verejnosti metafyziku postupujúcu matematickým spôsobom. K metafyzike pripojil novú časť, ktorú nazval *Kozmológia*.²⁸ A i ostatné časti — ontológiu, psychológiu a prirodzenú teológiu podstatne rozšíril.

Okrem Wolffových stúpcov podobný zápal sa prejavil u Clerka, E. Corsa, Antona z Janova, Hollmanna, Statllera, Storkenava, G. F. Meyera a J. G. Dariesa, ktorý používajúc Wolffovu metódu, obohatil ju vlastnými myšlienkami. Títo všetci jasne potvrdili to, na čo upozorňoval Bacon, osobitne významný mysliteľ v metafyzike, že „*filozofia, ktorá sa pestuje povrchno, odvádza od boha, ale dôkladne prepracovaná k nemu vedie.*“

²⁵ To sú Baylove slová: „substancia je Spinozovým Achillom, základom celej spinozovskej stavby, predsa však je to veľmi smiešny sofizmus, na ktorý by sa nemali dať nachytať ani začiatočníci.“

²⁶ Treba rozlišovať, že vlastná podstata Spinozovho systému o povahe boha nie je obsiahnutá v *Teologicko-politickej rozprave*, ale v jeho *Etike*, kde o tejto téme hovorí jednoznačne.

²⁷ Viacerí odmietali Spinozu, údaje o nich uvádza Jenichen v *Historia Spinosissimi Leenhosiani Fabricius* v Syll. Script. de V. R. C. Spomedzi Spinozových odporcov vynikajú Fenelon, Huetius, Lamy, Bayle, Poiret, Johann F. Budde, Samuel Clark a ďalší.

²⁸ Wolff zostavil — kozmológiu s mimoriadnym úsilím — tí, ktorí nasledovali, rozpracovali k nej niektoré princípy týkajúce sa čiastočne ontológie, čiastočne fyziky, potom niektoré myšlienky zaoberajúce sa prirodzenou teológiou.

O tom, čo niektorí hanobia, iní vyzdvihujú

Na predsa boli a ešte aj teraz sú takí, čo podnecujú spinozovskú bezbožnosť. Ich vodcom je Mirabaud, autor *Systému prírody*. V prvej časti tejto knihy uvádza, že okrem *hmoty a pohybu* niet nijakého iného princípu. V druhej časti, kde sa vysmial náboženstvu ako akejsi vybájenej predstave, považuje boha za fantazmus zosnovaný z púchych protirečení²⁹.

K týmto patria aj tí, ktorí sa v dnešnej dobe označujú ako *naturalisti* alebo *fortes spiritus* a ktorí pretože považujú za príliš hrubé poškrvniť existenciu boha, rozličným spôsobom ho zbavujú dokonalosti. Niektorí oberajú boha o prozreteľnosť ako Voltaire v básni o Odysseovi. Iní zasa tvrdia, že boh riadi druhy vecí, nie jednotliviny ako Rousseau v listoch Voltairovi. Ako keby toto súviselo s príkladom, ktorý uvádza: „Rozumný“, hovorí, „kráľ, ktorý chce, aby každý v jeho ríši žil šťastne, nemá pátrať, či u krčmára je všetko, ako má byť.“ Iní zase tárajú, že od boha treba oddeliť múdrosť, dobrotu, spravodlivosť, milosrdenstvo, slovom všetky dokonalosti, ktoré vidíme v jeho stvoreniach. Z tohto omylu bol obvinený Robinet.³⁰

K takýmto sa radia aj tí, ktorí nedôstojne miešajú základy náboženstva, povahu ľudskej duše, jej slobodu a nehmotnosť. Vysmieľajú sa nesmrteľnosti duší a akoby objavili neviem čo mimoriadne, vystatujú sa, že smrťou celkom zaniknú. Božie *proroctvá* sú pre nich výplodmi bujne obrazotvornosti, *zázraky* iba bájkami.

Takýmto nespočetnými omylmi ovplyvujú Voltairove knihy, Rousseauov *Emil*, Boulangerova *Orientálna despocia*, Argensova *Filozofia o správnom vnímaní*, skúmania Davida Huma a mnohé ďalšie knihy iných autorov. V bohatom zastúpení ich možno nájsť v diele J. Ch. Zabvesniga.³¹ Z týchto autorov po zásluže možno vysmiať toho, ktorý ani jednu metafyzickú alebo fyzikálnu teóriu nedokazuje, ale predsa sa honosia tými hrdinami, ktorí filozofiu prví vyniesli na denné svetlo.

A preto viacerí učenci pozdvihli svoj hlas nielen proti týmto, ale aj proti Spinozovým nasledovníkom a ukázali, že po odhalení sofizmov, ich duchovná sila je len taká, akú majú malé deti. Ostro vystupujú proti prirodzenému náboženstvu E. Gibsa a Humphryho dôkazom; zdrvujú kritizujú Gildona, Bradle- yho, Sherlocka Blounta, Colinsa a Wolstona, Conymbeara, Forstera a Lelanda Tindala, Cerbonia, Hooka, Jordana, Stakhousa, Valsecchiho, Lexicographa z Avignonu a Nonnottiho a všetkých koryfejev bezbožnosti kárajú za paralogizmy. A toto majú byť najvýznamnejšie pokroky v psychológii a prirodzenej teológii!

²⁹ Mirabauda znamenite, ako obyčajne, odmietol Valsecchi v diele *Vitazné náboženstvo* (Religio victrix).

³⁰ Robinetove ťažkosti uvádza a rieši Stattler vo svojej *Prírodzenej teológii* (*Theologia naturalis*).

³¹ Johann Christoph Zabvesnig: Historische und kritische Nachrichten von dem Leben und den Schriften des Herrn von Voltaire und anderer Neuphilosophen unserer Zeiten.

O zdokonalení morálnej filozofie

Poznatky morálnej filozofie nadobudli formu osobitnej systematickej disciplíny najmä zásluhou prác inovercov. Ale morálna filozofia predsa len nevznikla, ako oni tvrdia, zo zlomkov najrozličnejšieho druhu, ale ju heretici vytvorili novou metódou. Túto metódu rozpracoval presnejšie než iní Hugo Grotius, pokračovali v nej Pufendorf a Thomas, najdokonalejší systém jej dal Wolff a jeho príkladom podnietení Baumeister, Daries, Ernest, Heinecke, Hollmann a ďalší. Franciscus Finetti v diele *Principia* napádal všetky princípy nekatolíkov, z ktorých odvodzoval mravné pravidlá, ale toto sa mu nie vždy darilo. Víťazne vyšiel z tejto arény — boja Desingius.

Štúdium morálky sa rozšírilo vďaka množstvu dizertácií, ktoré vedeckému svetu predkladali mnohí učitelia, ako sa možno presvedčiť v práci Christiana Friedricha Meistersa *Bibl. Iuris N. et G.* Ale aj katolíci filozofiu morálky uznávajú a rozpracúvajú v náležitom systéme. Významnými prácami vynikli Anton z Janova, Ignaz Schwarz, L. A. Murator, Stapf, Montesquieu³², ktorí zahrnúť pojmy aj podnety barbarských národov, rozšírili hranice tohto vedeckého úsilia. Mená C. A. Martina a Charlesa Johna a iných pravoverných sú v morálnej filozofii náležite uznávané.

§ XC

Márne úsilie odporcov

Ale aj v tejto oblasti filozofie sa v našej dobe objavili niektoré systémy zacielené na vyvrátenie akejkoľvek etiky. Niektorí totiž chceli ponížiť človeka, zbaveného všetkej slobody na úroveň nerozumných živočíchov a domnievali sa, že človek sa riadi iba bolesťou a rozkošou zmyslov, či len vlastným prospechom. Každý ľahko spozná, o čo išlo v takomto postoji Helvetiovi, keď hovoril: „*Národy treba učiť, že bolesť a rozkoš sú základom, na ktorom spočíva etika*“ o čo sa pokúšal Mirabaud v *Systéme prírody*, keď tvrdil, že „*náboženstvo nemá pre etiku nijakú hodnotu, ba dokonca je pre ňu škodlivé.*“ Tomuto názoru je naklonený nielen autor *Sociálneho systému*, ale aj iní naturalisti, ktorých ani netreba vymenúvať,³³ pretože ich každý ľahko nájde v Epikurových záhradách a právom ich ako nerozumných odsúdil.³⁴

*Z latinského originálu preložila
Marianna Oravcová*

³² Montesquieuovi sa vyčíta, že všetkými svojimi dôkazmi sa usiluje presvedčiť čitateľa, že jestvujú náboženstvá sú iba politickým výmyslom. Porovnaj autora *De Ratione critica legendi libros moderni temporis.*

³³ Pozri Finetti *Principia I. N. Valsecchi de fundament. Relig. et de Relig. Vict.*

³⁴ Ak som niektorých významnejších novších filozofov v týchto mojich Dejinách vynechal [vynechaní sú prirodzene viacerí, v tejto dobe je totiž také množstvo *píšúcich*, že spolu s Heumannom si treba len želať novú obec *čitateľov*], týchto možno nájsť v onom známom Hieronymovi, ktorý ich vo svojom Praef. ad Catal. Sripturae Eccl. uvádza; keď sa svojimi spismi preslávili, nevelmi budú ľutovať škodu spôsobenú našim mlčaním.